

1984

1988

2002

DE OPKOMST VAN DE ECONOOM

3 - Onderhandelen

RuG

MU

... >

 $s = sch$
 $0 = BBP$
 603,576
 $b = sp$ 15,9 mln
Inw

Kernwaarden

- Innovatie
- Ambitie

...

Onderbouw

HANS BOOL

Inhoud

Voorwoord	6
Spanning op het veld	8
#I1 - Een econoom aan het stuur	14
Deel 1 – Het speelveld	18
1. Overzicht en opbouw van het speelveld	20
#I2 - een outsider bouwt een reputatie op	36
2. Hoe mainstream ontstond	48
#I3 - Op zoek naar de grenzen van kennis	79
3. Waar zit de ruimte voor vernieuwing?	88
Deel 2 – Het spel	104
#I4 - De ontwikkeling van een vakgebied	111
4. Buitenspel?	118
#I5 - Estafette: Technologische ontwikkelingen	136
5. Mainstream economie	144
#I6 - De opkomst van HRM	157
6. Economie wint terrein	162
#I7 - Ondernemen in transitie	179
Deel 3 – De spelers	184
7. Homo ludens. Kritiek hoort bij het spel	195
#I8 - Investeren in kennis	207
8. Economen door de jaren heen	213
#I9 - Portret van een moderne rebel	241
9. De Nederlandse econoom	243
#I10 - Afstand en betrokkenheid	255
10. Portret van de econoom	266
Afsluiting	280
Dank	280
Geraadpleegde bronnen	281

#I3 Op

zoek naar de grenzen van kennis

Algemene biografische voorgeschiedenis

Prof. Bart Nooteboom (hierna Bart) werd geboren in voormalig Nederlands-Indië in 1942. Rond die tijd – valt te lezen in zijn autobiografie, Te waar om mooi te zijn - is het oorlog en speelt de bezetting van de Japanners. Toen hij twee maanden oud was moest hij samen met zijn moeder naar het vrouwenkamp. Hij vertelt laconiek over de gruwelijkheden, maar heeft in tegenstelling tot zijn broer geen psychologische trauma's overgehouden. Bart lijkt erg zeker van zichzelf. Hij wordt opgevoed door zijn moeder, zijn vader ging er namelijk met een jongere verpleegster, "die charmanter was dan zijn moeder" van door. Op zijn dertiende zag hij zijn vader voor het eerst. Volgens eigen zeggen is hij eigenwijs en eigenzinnig, een lastig kind die nieuwgierig is en alles wil weten en zich niet laat afschrikken door de buitenwereld, maar juist op zoek gaat. Na jaren reizen over de wereld, inclusief een werkverblijf in London is hij wel uitgekeken op het reizen en zoekt het reizen enkel nog in den geest.

De jeugd van Bart heeft zijn sporen na gelaten op zijn ontwikkeling. Na het kamp ging hij met zijn moeder en broer naar Australië en verbleef daar een aantal jaren. Zijn moeder was arm, maar hijzelf leed niet onder die armoede. Terug naar Nederland, per vrachtschip werd zijn leven door een matroos gered omdat tijdens het laden een katrol in zijn buik dreigde te belanden. Eenmaal in Rotterdam was zijn moeder en dus het gezin "straatarm." Hij sprak toen enkel Engels, maar verloor die kennis weer. Toch speelde hij gelukkig. Van de ontmoeting met zijn vader – die hij best wel kon waarderen – leerde hij dat er op relatieniveau meerdere waarheden zijn. Dit wekte zijn belangstelling voor relaties, die in zijn

werk o.a. tot uiting kwam in publicaties over relational economics en vertrouwen. Hij had enig medelijden met zijn moeder “die een erg hard leven had.” Van zijn drie stiefzusters leerde hij hoe divers het leven kan zijn. Op zijn dertiende begon hij zich te interesseren voor filosofie en begon aan reeksen filosofische werken van grote denkers. Hij volgde het gymnasium. Zijn broer zat op kostschool met antroposofische wortels en hijzelf moest bij een gezin intrekken, omdat hij “een lastig mannetje” was. Dat was een vreemd erg on-academisch gezin, maar zelfs dit deerde de jonge onderzoeker niet. Psychisch werd hij misschien eerder gesterkt. Hij las de Odyssee in het Grieks en Seneca in het Latijn. Later bekritiseert hij de Stoïcijnen. Hij kreeg een band met zijn leraar Grieks. Na het gymnasium kiest hij wiskunde omdat dat “het moeilijkste was.” Hij vond alles leuk en was in alles goed. Toch lijkt hij daar spijt van te hebben. Later weidt hij zich aan de filosofie, “maar filosofen laten geen outsiders toe.” In zijn jeugd viel hij niet slecht bij “de groep,” en als student merkte hij dat hij geïsoleerd dreigde te raken en stapte daarom in het studentencorps. Hij had Leiden gekozen en niet de meer technische wiskunde in Delft. Hij was een strijder en werd daardoor opgemerkt. Bij Nietzsche aangekomen weet hij dan dat deze met zijn Dionysche zijde geen gelijk had. Later vergelijkt hij Nietzsche met Levinas. Met Plato is hij het niet eens. Wis- en Natuurkunde vond hij te weinig inspirerend. “Het had niets met mensen te maken.” Hij schakelt over naar econometrie. Daar komt hij na jaren tot dezelfde conclusie: heeft weinig met mensen te maken.

Dan ontmoet hij de liefde van zijn leven, die verdwijnt ook weer na een hartstochtelijke periode en deze liefde verklaart hem dat hij te idealistisch liefheeft en haar teveel op een voetstuk plaatst. Hij is “emotioneel bankroet.” (Zijn latere vrouw ontmoet hij in een bushalte en na haar dood, 42 jaar later, zoekt hij troost in de filosofie en gaat bloggen). Hij reist om de wereld waar hij het nodige onderneemt, maar besluit ook terug te keren naar Nederland, wanneer “het mooi is geweest.” Na zijn studie staat de werkgelegenheid op de stoep met aanbiedingen, waarvan hij Shell kiest. Daar verbaast hij zich over de cultuur. Onderzoekers worden gesaboteerd en zo klaar gestoomd voor het beroep van manager. Hij doet onderzoek, leert ook van zijn diensttijd met simulaties, maar kort gesteld is het bedrijfsleven niks voor hem. Vooral het management schrikt hem af. Desondanks is een project dat scenario-analyses uitvoert als gulden middenweg tussen risico en keynesiaanse onzekerheid wel uitdagend en leerzaam.

Zijn vrouw raakt zwanger en ze trouwen, “zo ging dat.” Na vertrek bij Shell krijgt hij bij de universiteit (EUR) een uitnodiging om promotieonderzoek te doen naar het midden en kleinbedrijf. Op de universiteit beginnen de avonturen van de geest verder vorm te krijgen. Hij doet onderzoek in de detailhandel maar gelooft niet in productiefuncties voor een retailprobleem. Hij past zelf een wachtrijdeed toe dat veel beter lijkt te passen. Maar hij krijgt toch veel weerstand van de promotoren omdat het niet de regel is. Dan schakelt hij over naar de RUG waar hij Industrial economics doceert en dat past beter. Daar ziet hij een spanningsveld tussen Evolutionaire en Industriële economie. Hij richt zich op interdisciplinariteit, in combinaties van economie met sociologie en filosofie, maar dat wordt niet gewaardeerd. Hij geeft toe dat je in de evolutie ook niet alles met alles kan mengen. Dan stort hij zich op de transactiekostentheorie vooral van Williamson, waar hij een onderhoud mee heeft op het gebied van vertrouwen. Ook vindt hij het jammer dat er met minachting neergekeken wordt op bedrijfskunde terwijl ze daar juist zinnige dingen zeggen over de mens. In de economie staat optimaliteit van uitkomsten centraal, ongeacht het proces naar dat optimum, terwijl het in de bedrijfskunde juist gaat om dat proces. Het is ook essentieel in de bedrijfskunde dat gedrag beperkt rationeel is, er is onzekerheid die je niet kunt berekenen en de mens is niet puur egoïstisch maar ook op de ander gericht.

Professionele ontwikkeling. De econoom

Hij was destijds een voorstander om economie en bedrijfskunde te laten fuseren tot een gezamenlijke onderzoekschool. Hij zag kansen tot overbrugging van de twee, met gebruik van de onorthodoxe takken van de economie, zoals Evolutionaire en Institutionele economie en Gedragseconomie, maar die waren bij de economische faculteit nou net niet aanwezig. Hij heeft begrip voor het postmodernisme, waar waarheid niet vast ligt. Ook is hij al sinds 1980 voorstander van het Basis Inkomen. Als schrijver – toch wel zijn meest centrale productieve rol, creatief, andersdenkend, heeft hij zich gericht op theorievorming van ondernemingen en innovatie (the “cycle of invention”) waar psychologie, bedrijfskunde en economie samengevoegd worden. Vervolgens heeft hij zijn bedenkingen bij de mainstream-economie vormgegeven aan de hand van publicaties over onderwerpen zoals vertrouwen in de ander. Daarna is zijn duale strategie van zowel filosofie als economie langzaam gekanteld richting een meer filosofische

visie en zelfs levenshouding. Dat merk je aan interviews die filosofisch van aard zijn.

Waar komt die drang naar filosofische beschouwing vandaan? Het zou kunnen dat Bart in wiskunde geen troost zag, teleurgesteld werd in economie en alles wat met economie te maken had en in filosofie een soort schoonheid ervaart die ook te vinden is bij wiskunde, maar dan dichterbij de mens staat en minder abstract is. Qua persoonlijke ontwikkeling en biografische oorsprong is er een parallel met zijn beschouwelijke levenservaring waar hij al vroeg in zijn jeugd met grote thema's in aanraking kwam waar je alleen maar een filosofisch antwoord op kan bedenken. Bart is veelzijdig, maar kiest op latere leeftijd een meer "eenzijdige" focus van de filosofie dat op zich weer breed genoeg is om veelzijdig te zijn. Hij heeft vele productieve rollen uitgeoefend: uitvinder ("ik heb in mijn leven één uitvinding gedaan" op gebied van detailhandel), was wetenschappelijk medewerker, onderzoeksdirecteur als ook hoogleraar in Groningen in Industrial economics, adviseur (KNAW, WRR – uit kritiek op de onmogelijkheid van zekerheid in innovatiebeleid waar instellingen op voorhand garanties over willen. "Onderzoek is per definitie onzeker"). Dan ook nog non-fictie-schrijver met economisch-filosofische focus, als ook psychologie. "Daar schreef ik mijn grootste werk: theorie van de ontdekking," dat via de psychologie van Piaget in termen van assimilatie (opnemen) en accommodatie (aanpassen) werkt. En als laatste productieve rol was hij gastdocent, vooral in buitenland.

Bart heeft vele boeken geschreven en is daarmee een andere econoom dan de gemiddelde theoreticus die meer alleen artikelen publiceert. Dat begon in 1996 met "A cognitive theory of the firm." Hij schreef verder over "Inter-firm alliances (1999); analysis and design" is een response op de grote golf van fusies en biedt een alternatieve visie: samenwerkingsverbanden. En over "Inter-firm collaboration, learning and networks" (2004), "Learning and innovation in organizations and economies" uit 2000 heeft als idee of filosofie dat "imperfecties nodig zijn om te groeien en ontwikkelen". Dan in 2002 komt "Trust. Forms, foundations, functions, failures and figures" uit, dat ingaat op het fenomeen van vertrouwen. Rond 2012 worden zijn boeken meer filosofisch van aard. "Beyond humanism: The flourishing of life, self and other" (2012) onderzoekt meer filosofische thema's om de huidige golf aan egoïsme en narcisme in de maatschappij te overstijgen. In "How markets work and fail, and what to make of them" uit 2014, geeft hij een andere visie op utiliteitsdenken richting deugdentheorie. "Another basic

view is that uncertainty, in the development of knowledge, preferences, innovation and markets, is often radical, not subject to calculation of risk. These points jeopardize the central doctrines in economics of methodological individualism and rational choice." Beyond nihilism uit 2016 gaat over het belang van imperfecties. 2019 "Uprooting economics; A manifesto for change" is dan weer wat meer economisch van aard. Daarin pleit hij voor minder intelligent ontwerp vooraf. Over vertrouwen schrijft hij ook nog in 2020. Een van de laatste werken is, "Process philosophy, a synthesis" uit 2021. Een omvattend idee waar controle en vertrouwen gezamenlijk sturing geven aan het leven.

De filosoof

Philosophy on the move, is een grote onderneming die begon als en soort afleiding van zijn op dat moment moeilijke leven. De filosofen die het meeste aanbod komen zijn:

- Nietzsche, Levinas, Aristoteles, Foucault, Heidegger, Wittgenstein, Kant, Plato, Hegel, Bergson, Lacan, Tao, Kierkegaard en Spinoza.

Ook Pascal is aan het begin aan het woord met zijn focus op geometrie en finesse, de grote lijnen en de details. Bart is wel iemand die meent dat de details er juist toe doen. Qua stromingen is het niet duidelijk waar hij een aanhanger van is. In de filosofie heb je vooral de rationele focus op het continent tegenover de empiristen in de Angelsaksische wereld, maar Bart ziet verbanden tussen de twee.

Bart: De rode lijn door alles heen is dynamiek. In de economie innovatie, in de kennisfilosofie leren, in taal verandering van betekenis, in ethiek ontwikkeling en verfijning van deugden, in markten en economie evolutie, zonder intelligent design vooraf. De ontwikkeling van relaties en vertrouwen.

Ik ben een pragmatist, vertelt hij. En filosofie is praktisch. Hij vindt fundamenteel onderzoek zinvol maar ziet ook belang in toegepast onderzoek en de contact met de huidige tijd met corona "verschrikkelijk wat er gebeurt" leidt tot nadenken over wat er nu speelt en nodig is. Hij heeft onlangs weer een boek geschreven over deugdenethiek - en een boek over dilemma's in voorbereiding. Hij is uitgekeken op economie en vertelt iets later: zo wil ik niet meer denken. Hij is uitgepraat, heeft zijn bezwaren geuit en is klaar. Hij noemt dilemma's (het prisoners dilemma hier niet mee genomen):

- *Certainty and uncertainty*
- *Competition and collaboration*
- *Serenity and excitement*
- *Stability and change*

- *Rationality and emotions*
- *Democracy and authoritarianism*
- *Progressiveness and conservatism*
- *Meritocracy and equal opportunity*
- *Authenticity and conformity*
- *Self and other*
- *Power and freedom*
- *Unity and diversity*

De vragen die in de dilemma's voorkomen zijn voor leerlingen eind middelbare school of vroege studenten. Het gaat om kritisch vermogen. "corona" legt het probleem met vrijheid bloot. Maar ook dat er een gemeenschap is. Mijn vrijheid is niet jouw vrijheid. Het dilemma over merites en gelijke kansen, die er zelden zijn. Bart heeft veel geleerd van meso-economie, de economie van markten en bedrijfstakken. Daar gaat de economie leven en wordt het duidelijk waar markten wel en niet goed werken. Hij pleit voor samenwerking bij ontwikkeling van innovatie. Dat vraagt soms om exclusiviteit wat volledige mededinging in de weg zit. Op Macroniveau is hij minder sterk. Hij heeft wel econometrie gestudeerd en daarin is macro minder vertegenwoordigd. Hij heeft buiten Nederland wel bekendheid. In Nederland ontmoet hij weerstand. Hij voelt zich soms genegeerd.

Toch blijft hij met economie bezig, b.v. omdat Cambridge (Publisher) gevraagd heeft om een boek te schrijven over innovatiebeleid. Hij zegt geen NEE tegen economie, maar is wat verveeld. Hij deelt de visie dat 80% economen conservatief zijn. Hij is wel een voorstander of gecharmeerd van Evolutionaire economie (waar het idee van planning vervangen wordt door ontwikkeling) en van Institutionele economie. Zo komen we op UU, USE, waarvan een econoom die we niet bij naam noemen zegt dat het een mislukt experiment is. Er zijn wel wat meer initiatieven dan enkel Utrecht. Maastricht (technologische ontwikkeling), Groningen, waar het initiatief om bedrijfskunde en economie te integreren zonder succes bleef en terug kwam in een conflict binnen de KNAW. We Komen terug op cultuur, de Chinezen. Confucius en Tao. Het Taoïsme is tegen te veel regels verder dan dat je de ander geen kwaad moet doen. Deugden zijn gericht op het goede leven, op karakter. Aristoteles komt vaak voor in het betoog over deugden. Ondernemerschap, bijvoorbeeld, is een deugd. Dat zit in het Griekse thymos. Jezelf manifesteren. Zoals de entrepreneur. Die doet dingen anders. De oude economie levert inzichten op, zoals schaarste, consumptie en productie, schaaffecten, afnemende meeropbrengsten, transactiekosten "dus gebruiken we het maar." Maar als geheel klopt het

niet. Over bedrijfskunde en te weinig diepgang zegt hij: “dat was vroeger misschien waar.” Dat het te weinig wetenschappelijk wordt gezien. Het procesmatige staat naast het resultaatgerichte in de economie. Mensgerichtheid bij bedrijfskunde. Dilemma’s worden genegeerd door de economie. Rationaliteit versus deugdenethiek.

Econoom, Filosoof, of ... schrijver?

Bart heeft een wiskundeachtergrond, dus men kon niet zeggen dat hij de wiskunde niet begreep. Dat was een voordeel en had daartoe ook automatisch meer aanzien en een reputatie. Econometrie is niet automatisch of enkel wiskunde-kennis. Friedman stond voor een exacte wetenschap. Welke prijs hebben we betaald om de economie meer wiskundig te maken? Is deze daardoor ook beter en realistischer geworden? Wiskunde wordt vaak gebruikt als meetlat voor deskundigheid of capaciteit en als status-mechanisme bij selectie. Mijn visie dat economie als vak en wetenschappelijke discipline juist door studenten wordt gekozen omdat het competitief en moeilijker is dan sociologie en psychologie, onderschrijft Bart niet geheel. Ook binnen sociologie zijn scholen. Zoals gezegd zijn er wel degelijk thema’s en concepten in de economie die handig blijven en inzicht bieden. Irrationaliteit spreekt ook tot de verbeelding, het werk van Kahneman, b.v. accepteren van onzekerheid. Ondernemerschap. De gok wagen. Lef is nodig. Ik ben een soort ondernemer in de wetenschap. Je hebt vertrouwen nodig. Een mengsel van rationaliteit en emotie. Een sprong in het duister. Veel economen negeren onzekerheid. Over zijn keuze destijds vóór economie: je moet een vak leren. Geld verdienen. Daarom heeft hij Wiskunde gestudeerd. Hij had ook wel psychologie overwogen. En Filosofie. Maar dat is makkelijker en hij dacht “dat komt later wel.” Wiskunde heeft een groot toepassingsgebied. Hij wilde alleen geen leraar worden. “Dat trok me toen niet. Ontdekken wel.” Hij schreef er een boek over, dat verwijst naar Piaget, ontwikkelingspsychologie met als vraag: hoe kom je tot nieuwe dingen? Dat boek leverde - als meetlat voor succes - het meeste citaten op. Scripts was een voorbeeld van een vernieuwing. Net als het script van een toneelstuk. Dat was bedacht door Schank & Abelson (en Hyman Minsky) over o.a. functiebeschrijvingen. Het voorbeeld van een restaurant komt terug (zelfbediening). Knelpunten. Ik associeer het met architectuur waar architecten ook functiebeschrijvingen gebruiken om organisatiestromen in een gebouw te laten zien. Bedrijfskunde doet dat met

procesmodellering. Scripts kunnen ook bij taal en zinnen gebruikt worden. Ook bij innoveren zijn scripts te gebruiken.

Over mensenkennis, vertelt hij dat hij mensen wel eens verkeerd heeft geïnterpreteerd of begrepen. De taal van de wetenschapper is vaak abstract en theoretisch. De realiteit is anders. Het aardige van de Chinese filosofie is dat deze ook vaak proces-georiënteerd is. Heidegger en Buber hadden daar al oog voor. Het boek over deugden-ethiek heeft een taoïstische insteek. Aristoteles zei al dat deugden niet universeel zijn. Deugden zijn een instrument voor een gelukkig leven. Aristoteles zegt ook: de mens is een sociaal wezen. Het Confucianisme (gemeenschap) staat tegenover het taoïsme (vrijheid, zelf handelen, ontwikkelen). De relatie met de UU komt impliciet aan de orde. De filosofie van Kant geeft de gouden regel: wat u niet wilt dat u geschiedt. Dan is er de koperen regel uit de Chinese filosofie, die vraagt: wat zou de ander willen? Een bekend voorbeeld is het cadeau dat je de ander geeft wat je zelf leuk vindt, maar vindt de ander dat ook? "Levinas draaft door," zegt hij. Dat je voor de ander jezelf zou moeten opofferen van je eigen wil, dat gaat te ver. Martin Buber is beter dan Levinas in dat opzicht. Bart is over economie uitgepraat. Het is gaan vervelen, het is "geen uitdaging meer." Hij vertelt over zijn ziekte en dat hij niet alle therapie meer accepteert. Hij heeft ook corona gehad. Hij beziet dit wel rationeel: ook de verspreiding gaat door ouderdom trager, gelukkig. Een soort Stoïcijnse berusting. Is de econoom te weinig ondernemend? Dit is een vraag die blijft nagalmen. Bart is wel ambitieus, maar voelt dat de tijd hem najaagt. Hij wil graag nog een nieuwe filosofie uitdenken. Martin Buber. Heidegger, ... die dachten al na over Oosterse filosofie. Hij wil of moet meer systematisch bezig zijn en is geen aanhanger van boeddhisme. Bart is Gedreven. En altijd op zoek naar een synthese.

- Wat vind u van Isaiah Berlin?

Positieve macht en vrijheid, ja, dat zijn thema's die aanspreken.

- Hoe belangrijk is senioriteit? Ja. Belangrijk. En hoe is de relatie met een voorbeeldfunctie?

Bart vertelt over het vroegere idee en beeld van de wijsgeer, iemand die zich afzonderde. Als kluizenaar. Dat is ook oosters. ... Vernieuwing staat bij hem centraal. Schumpeter is ook iemand die ideeën bij elkaar wilde brengen.

Dan over marktfalen. Dat is iets van economie dat nog te weinig aandacht krijgt. We gaan niet in op contracten wel op Coase (Transactiekostentheorie) en Williamson waar hij uitgebreide discussies mee heeft gehad. Maar hij geloofde niet in vertrouwen.

Over de tijdgeest zegt hij dat je daar wel aansluiting mee moet vinden. Hij is nu niet positief over de tijdgeest, over consumentisme en eigenaarschap van dingen. Hij ergert zich aan de media. "Aan bluffers." Hij voelt zich ondergewaardeerd. Erkenning is belangrijk en is daarom "uitgeweken" naar de Engelse taal, met een groter lezerspubliek. Toch is hij tevreden als econoom, het goede leven, en dat hij zijn eigen gang kon gaan. Hij wil bijziendheid van mensen doorbreken. Mensenwerk. Zien wat anderen niet zien. Hij eindigt met een verhaal over een promovendus die hij begeleidde. Die was opmerkelijk en houdt zich nu bezig met mimicry. Hij wilde destijds interdisciplinair werken en onderzoek doen. "Ik zei, ok als je dat wil, dan ga ik je helpen," maar ik heb hem eerst gewaarschuwd: "dat wordt niet makkelijk."